TÍNH SƯ PHẠM TRONG VIỆC TIẾP CẬN VĂN HỌC THIẾU NHI TỪ GÓC NHÌN PHÊ BÌNH SINH THÁI

Bùi Thị Thu Thủy
Trường Đại học Hùng Vương

Tóm tắt: *Từ góc nhìn lí thuyết về phê bình sinh thái, bài viết phân tích về tính sư phạm – một đặc trưng của hướng tiếp cận này đối với văn học thiếu nhi ở Việt Nam và trên thế giới. Bài viết điểm lược các nghiên cứu nhấn mạnh vai trò của văn học thiếu nhi trong phát triển nhận thức sinh thái và đào tạo "công dân sinh thái"; đồng thời chỉ ra xu thế toàn cầu đang hướng đến kết hợp phê bình sinh thái vào giáo dục vì sự phát triển bền vững, đặc biệt trong đào tạo giáo viên. Qua đó, khẳng định vai trò của văn học thiếu nhi đối với sự phát bền vững của cộng đồng hiện tại và tương lai.*
Từ khóa: *Văn học thiếu nhi, phê bình sinh thái, tính sư phạm.*

Nhận bài ngày 10.03.2025; gửi phản biện, chỉnh sửa, duyệt đăng ngày 26.04.2025
Liên hệ tác giả: Bùi Thị Thu Thủy ; email: longkhanhdhhv@gmail.com

1. ĐẶT VẤN ĐỀ

Phê bình sinh thái là một hướng tiếp cận nhấn mạnh vai trò chi phối của sinh thái và môi trường đối với sự hiện diện, vận hành chủ đề - hình thức của tác phẩm văn học. Hướng tiếp cận này đang được vận dụng để tìm hiểu ý thức môi trường và sinh thái trong nhiều nhóm, nhiều thể loại văn học, vượt ra ngoài bộ phận văn học du mục vốn được coi là chủ thể nghiên cứu ban đầu của nó. Trong bối cảnh đó, văn học thiếu nhi, từ những thập kỷ cuối của thế kỷ XX, đã trở thành chủ thể nghiên cứu của các nhà phê bình sinh thái phương Tây. Ở Việt Nam, trong bầu sinh quyển của phê bình sinh thái từ những năm đầu của thế kỷ XXI, các tác phẩm văn học trẻ em bắt đầu khám phá như là những câu chuyện về môi trường và sinh thái, gợi lên cảm giác và ý thức đầu tiên về vai trò trung tâm của sinh thái và môi trường trong sự phát triển của đời sống tinh thần con người. Bài viết này đọc lại một số công trình tiếp cận văn học trẻ em ở Việt Nam và thế giới, chỉ ra tính sư phạm là đặc trưng của hướng tiếp cận này.

2. NỘI DUNG

2.1. Xu hướng phê bình sinh thái văn học thiếu nhi trên thế giới

Về phương diện lý thuyết, từ những năm cuối cùng thế kỷ XX, việc tiếp cận văn học thiếu nhi từ bình diện phê bình sinh thái đã được các nhà nghiên cứu trên thế giới, đặc biệt là ở Mĩ và châu Âu thảo luận trên các diễn đàn học thuật. Khởi đầu cho những thảo luận này là chuyên đề "Văn học thiếu nhi và môi trường" trên số mùa xuân năm 1995 của *American Nature Writing Newsletter* (*Bản tin văn học Mĩ về đề tài tự nhiên*) và chuyên đề "Sinh thái học và trẻ em" của Tạp chí chuyên về văn học thiếu nhi *Children's Literature Quarterly* (*Văn học thiếu nhi hàng quý*) trong những năm 1994-1995. Sau sự kiện này thì phải đến 10 năm sau, năm 2004, cuốn *Wild Things:Children's Culture and Ecocriticism* (Thế giới hoang dã: Văn hóa trẻ em và phê bình sinh thái) của Sidney I. Dobrin và Kenneth B. Kidd xuất hiện như là một nghiên cứu hệ thống về vấn đề văn học trẻ em và giáo dục môi trường [2]. Năm 2009, một ấn phẩm chuyên sâu về vấn đề này gồm 24 bài viết: *Deep into Nature: Ecology, Environment and Children's Literature* (Đi sâu vào thiên nhiên: Sinh thái, môi trường và văn học trẻ em) được công bố trên Tạp chí *iBbYlink* chuyên dành cho

văn học trẻ em ở Anh Quốc (số ra ngày 24/9/2009) [8]. Tiếp đó cũng gần 10 năm sau là cuốn sách có tiêu đề *Ecocritical Perspectives on Children's Texts and Cultures: Nordic Dialogues (Critical Approaches to Children's Literature)* (*Các phương diện sinh thái trong các văn bản và văn hóa cho thiếu nhi hay Cách tiếp cận đối với văn học thiếu nhi*), do nhóm tác giả Nina Goga, Lykke Guanio-Uluru, Bjørg Oddrun Hallås và Aslaug Nyrnes biên soạn, tuyển chọn các bài viết nghiên cứu văn học thiếu nhi Bắc Âu từ góc nhìn phê bình sinh thái. Ngoài ra, xung quanh vấn đề này, còn có thể kể đến một số nghiên cứu của các nhà nghiên cứu chuyên về văn học thiếu nhi như Greta Gaard, Noel Sturgeon, Ambika Bhalla, Sandip Kumar Mishra, Kamala Platt và Clare Echterling [7].

Luận điểm then chốt và cũng là xu hướng chính trong nghiên cứu văn học thiếu nhi từ góc nhìn phê bình sinh thái là việc coi văn học thiếu nhi như là một phương tiện để giáo dục ý thức về môi trường và sinh thái cho trẻ em, từ đó, góp phần vào sự phát triển bền vững của cộng đồng. Nói cách khác, hầu hết các nghiên cứu này, như quan sát của Clare Echterling, hiển rõ tính chất giáo dục khi đặt câu hỏi làm thế nào để văn học có thể tạo ra những *công dân sinh thái* (ecocitizens) trong tương lai, những người đảm bảo sự phát triển bền vững của cộng đồng? Vì thế, các tác phẩm văn học viết cho thiếu nhi được khảo sát chủ yếu là những tác phẩm tái dựng khung cảnh, không gian, môi trường đồng quê, với những cảnh vật, loài vật gần gũi thân thuộc; không phải viết về thế giới đương đại với các mối quan hệ nhân sinh chồng chéo, phức tạp đang hiện hữu. Có thể thấy rõ xu hướng này trong cuốn sách của nhóm tác giả Nina Goga, Lykke Guanio-Uluru, Bjørg Oddrun Hallås và Aslaug Nyrnes. Chủ biên của số chuyên đề về văn học trẻ em và môi trường trên Tạp chí *iBbYlink* cho rằng văn học thiếu nhi có vai trò rất quan trong việc giúp thế hệ trẻ ý thức được vai trò của họ trong việc bảo vệ môi trường. Nhà nghiên cứu Ambika Bhalla tổng kết bài viết của mình với nhận định rằng văn học thiếu nhi với đặc trưng là sự đề cập một cách nhẹ nhàng tới sinh thái sẽ giúp nâng cao nhận thức về môi trường tự nhiên ở những thế hệ tương lai. Với quan điểm tiếp cận này, văn học thiếu nhi trở nên có vai trò quan trọng đối với sự phát triển bền vững của nhân loại. Bhalla đã viết rằng: "Văn học thiếu nhi, được đan xen với các chủ đề sinh thái, có thể trở thành một phương tiện đầy giá trị cho nhân loại trong bối cảnh ngày hôm nay" [1, tr.6]. Thế giới môi trường và sinh thái trong văn học thiếu nhi, vì thế, được tiếp cận như là một thế giới phi lịch sử, phi chính trị, hay như cách nói của Echterling, mang tính lý tưởng, tính nhân văn.

Tuy vậy, nghiên cứu phê bình sinh thái đối với văn học thiếu nhi trên thế giới cũng không nằm ngoài sự vận động của hướng phê bình sinh thái nói chung; gắn môi trường sinh thái đồng quê, thiên nhiên, tự nhiên nhân văn thuần phác với các vấn đề lịch sử và chính trị. Cụ thể là cũng có nhiều công trình nghiên cứu văn học thiếu nhi từ lý thuyết phê bình sinh thái gần đây đã bàn luận đến các "vấn đề mang tính lịch sử và chính trị" như chủng tộc, giai cấp hay tập trung vào nữ quyền sinh thái, công bằng môi trường, thậm chí là chủ nghĩa thực dân và chủ nghĩa đế quốc. Điều này có thể thấy trong công trình của Kamala Platt (2004) khi tác giả nhấn mạnh nội dung phê phán đối với các tập đoàn công nghiệp hiện đại trong các tác phẩm văn học trẻ em thiếu nhi của Ấn Độ và Mexico [15].

Clare Echterling (2016) cho rằng đã đến lúc các nhà phê bình sinh thái cần áp dụng cái nhìn "hậu thuộc địa" hay "phản thuộc địa" khi tiếp cận văn học trẻ em, đặc biệt là những tác phẩm vẫn được coi là kinh điển trong khuyến khích ý tưởng và ý thức môi trường. Điều này sẽ giúp ích trong việc nghiên cứu sâu hơn vấn đề tự nhiên, vấn đề môi trường và chủ nghĩa đế quốc trong văn học thế kỷ XIX và thế kỷ XX. Theo tác giả, hướng tiếp cận này cũng có ích trong việc nghiên cứu văn học thiếu nhi và vấn đề môi trường bởi vì nó sẽ tiết lộ những gốc rễ mang tính đế quốc của các câu chuyện môi trường trong văn học thiếu nhi. Hướng tiếp cận này cũng được cho là khuyến khích độc giả đặt câu hỏi về tính cụ thể lịch

sử và các tư tưởng mang tính đế quốc có thể được hàm ẩn trong các văn bản thể hiện cảm giác "mê ái thiên nhiên" (ecophilic feeling) [6, tr. 93-117].

Khẳng định vai trò của phê bình sinh thái trong giáo dục vì sự phát triển bền vững, nhiều nhà nghiên cứu - nhà sư phạm trên thế giới, đặc biệt là ở khu vực Bắc Âu, đã thử nghiệm và đề xuất những cách thức nâng cao hiệu quả của giờ dạy văn học trong hình thành và nâng cao tư duy vì sự phát triển bền vững cho sinh viên sư phạm. Trong các công trình này, nổi bật hai công trình đến từ Na Uy và Thụy Điển. *Thứ nhất*, công trình *Giáo dục vì sự phát triển bền vững: Phát triển các vòng văn học sinh thái trong lớp học sinh viên sư phạm* (*Education for Sustainability: Developing Ecocritical Literature Circles in the Student Teacher Classroom*, 2019) của Lykke Guanio-Uluru miêu tả dự án tìm giải pháp làm sao để các sinh viên sư phạm ở Na Uy học cách hiệu quả để khuyến khích tư duy hướng đến sự bền vững trong học sinh và có được khả năng hướng đến sự phát triển bền vững được chỉ ra trong các chương trình giảng dạy vốn được thiết kế theo chương trình của UNESCO về giáo dục vì sự phát triển bền vững. Giả thuyết của dự án này là các vòng văn học được thiết kế, vốn tập trung vào phương diện sinh thái của các văn bản văn học, sẽ khiến cho sinh viên sư phạm ý thức được việc sử dụng văn học như là một quá trình phản ánh về sự phát triển bền vững. Điều này sẽ cho phép sinh viên sư phạm kết hợp tư duy vì sự phát triển bền vững vào các hoạt động thực hành giảng dạy của mình. Trong dự án cũng nghiên cứu, miêu tả cách thức thiết kế cuộc thảo luận về một văn bản do giáo viên chỉ định; trong đó mỗi sinh viên sẽ đóng vai trò khác nhau (literature circle role) hướng đến việc nhấn mạnh các phương diện sinh thái của văn bản và ứng dụng ma trận phân tích được các học giả nghiên cứu văn học phát triển để tìm kiếm các phương thức, cách thức, hình tượng, từ ngữ… biểu đạt về tự nhiên trong văn học trẻ em và văn học thiếu nhi. Dự án cũng đưa ra kết quả nghiên cứu thử nghiệm trên diện nhỏ mô hình nhóm đọc văn học và ảnh hưởng của nó đến sự hình thành khái niệm của sinh viên sư phạm về khả năng của họ trong việc đáp ứng yêu cầu hướng đến sự phát triển bền vững trong giảng dạy. Thử nghiệm này được áp dụng trong lớp học đào tạo giáo viên, chủ yếu làm về các văn bản tiểu thuyết khoa học cho thiếu niên. Kết quả nghiên cứu cũng chỉ ra rằng các nhóm thảo luận văn học, đặc biệt khi các sinh viên đóng vai trò khác trong nhóm đọc (người dẫn dắt, người làm giàu ngôn từ, người đưa ra bình luận, người tóm tắt…) đặc biệt hữu ích với sự tham gia của sinh viên sư phạm. Những người tham dự đã báo cáo về sự tự tin của họ vào khả năng thảo luận vấn đề phát triển bền vững cho các học sinh của họ.

Như vậy, có thể thấy, trên thế giới đang phát triển xu hướng ứng dụng phê bình sinh thái vào giáo dục vì sự phát triển bền vững. Các ứng dụng này phần lớn hướng đến việc đào tạo ra thế hệ các "*công dân sinh thái*" (ecocizens) hay các nhà giáo dục, đào tạo có tư duy và thực hành vì mục tiêu phát triển bền vững thông qua các giờ tiếp cận văn học từ các phương diện môi trường, sinh thái theo những phương pháp khác nhau.

2.2. Phê bình sinh thái và văn học trẻ em ở Việt Nam

Những năm gần đây, phê bình sinh thái đã được dịch, giới thiệu rộng rãi ở Việt Nam và trở thành một hướng nghiên cứu nhiều tiềm năng, mới mẻ. Các nhà nghiên cứu, lý luận phê bình, giảng viên ở nhiều trường đại học, viện nghiên cứu đã vận dụng lý thuyết phê bình sinh thái trong phân tích, thẩm bình, đánh giá các loại hình, thể loại văn học như thơ, kịch, văn xuôi từ dân gian đến đương đại. Văn học dân gian, văn học trung đại và văn học hiện đại được khám phá dưới góc độ như là những thông điệp về sự hòa hợp giữa con người và tự nhiên. Trong cuốn *Phê bình sinh thái: tiếng nói bản địa, tiếng nói toàn cầu* (Nxb. Khoa học Xã hội, 2017), các tác giả Đinh Hồng Hà, Nguyễn Huy Bỉnh, Lê Ngọc Bính, Dương Nguyệt Vân… đã khai thác câu chuyện bọc trăm trứng, biểu tượng lúa trong thần thoại, cảnh sinh hoạt trong sử thi từ góc độ sinh thái, motif hôn nhân người - vật trong truyện cổ